

O umyśle, redukcji i emergencji

Recenzja książki: R. Poczobut, *Między redukcją a emergencją. Spór o miejsce umysłu w świecie fizycznym*, Wrocław: Monografie Fundacji Na Rzecz Nauki Polskiej – Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego 2009, ss. 578.

Wśród polskich filozofów zaobserwować można coraz większe zainteresowanie zagadnieniami związanymi z umysłem i mózgiem. Filozofia umysłu, która przez większość uczonych uważana jest za ważny dział kognitywistyki (*cognitive science*), wydaje się być obecnie z jedną z najbardziej rozwojowych dyscyplin filozoficznych. W większości przypadków filozofowie umysłu korzystają obficie z wyników badań prowadzonych w ramach nauk, takich jak neurobiologia, psychologia, lingwistyka, nauki komputerowe czy biologia ewolucyjna. Pozwala to na postawienie nurtującego filozofów od wielu wieków pytania o naturę umysłu w nowej formie. Trudno jest wyliczyć wszystkie problemy, jakimi zajmuje się filozofia umysłu, jednak do najbardziej podstawowych zaliczyć wypada następujące pytania: jaki jest związek pomiędzy umysłem a ciałem (tzw. *mind-body problem*)? czy stany mentalne zredukować można do impulsów przetwarzanych przez układ nerwowy? czym jest świadomość? czy stwierdzenie, zgodnie z którym „umysł ma się do mózgu tak, jak program do struktury fizycznej komputera” jest sensowne, a jeśli tak, to czy jest tylko płodną heurystycznie metaforą, czy też mówi o ontologii umysłu? czy stany mentalne są jedynie epifenomenami czy też posiadają moc przyczynową? Pytań tego typu wyliczyć można by jeszcze wiele. Współcześnie mało kto wątpi w twierdzenie, że procesy zachodzące na poziomie układu nerwowego są fundamentem dla zjawisk mentalnych oraz, że dokonany przez Kartezjusza podział na dwie substancje: myślącą i rozciągłą, jest nieadekwatny. Poważnym problemem jest natomiast wyjaśnienie w jaki sposób zjawiska mentalne, z których najważniejszym jest (samo)świadomość, wyłaniają się z poziomu neuronowego. Próba rozwiązania problemu jest budowanie różnych teorii i modeli formułowanych w oparciu o kategorie *redukcji* oraz *emergencji*.

Redukcjonizm w dziedzinie filozofii umysłu jest programem badawczym, lub lepiej powiedzieć zbiorem różnych programów badawczych, których zadaniem jest wyjaśnienie zjawisk mentalnych poprzez sprowadzenie ich do zjawisk na poziomie bardziej podstawowym. Do najbardziej radykalnych stanowisk redukjonistycznych zalicza się

eliminacjonizm, zgodnie z którym zjawiska mentalne w istocie nie istnieją, a fałszywe teorie psychologii potocznej (*folk psychology*) powinny zostać wyeliminowane na rzecz badań neurobiologicznych. Zwolennikami takiego stanowiska jest małżeństwo Paul i Patricia Churchlandowie, którzy sami określają się jako neurofilozofowie. Typowym podejściem redukcjonistycznym jest również *fizykalizm*, zgodnie z którym procesy mentalne na najniższym poziomie sprowadzić można do fizyki, ze szczególnym uwzględnieniem procesów kwantowych (np. Roger Penrose). Z kolei zwolennicy różnych teorii emergencji uważają, że z odpowiednio skomplikowanych struktur niższego rzędu, takich jak układ nerwowy, wyłaniać mogą się *nieredukowalne* do nich zjawiska wyższego rzędu, do których należy (samo)świadomość. Do grona zwolenników teorii emergencyjnych zalicza się m.in. Karla Poppera oraz Johna Searle'a. Zgodnie z dość powszechnie przyjętą w środowisku filozofów umysłu opinią, programy redukcjonistyczne i emergentystyczne wykluczają się wzajemnie.

Wyżej zarysowaną problematykę w książce *Między redukcją a emergencją. Spór o miejsce umysłu w świecie fizycznym* (Wrocław 2009) podejmuje Robert Poczobut. Autor ten znany jest dobrze w polskim środowisku filozoficznym m.in. dzięki uhonorowanej Nagrodą im. Tadeusza Kotarbińskiego monografii *Spór o zasadę niesprzeczności. Studium z zakresu filozoficznych podstaw logiki* (Lublin 2000). Jego istotny wkład do polskiej filozofii umysłu, oprócz omawianej pracy, stanowi tłumaczenie książki Jaegwona Kima *Umysł w świecie fizycznym* (Warszawa 2002) oraz współredakcja antologii *Analityczna metafizyka umysłu* (Warszawa 2008), która zawiera tłumaczenia artykułów znanych filozofów umysłu i kognitywistów, takich jak m.in. Jerry Fodor, Daniel Dennett, Hilary Putnam czy David Chalmers.

W *Między redukcją a emergencją* Robert Poczobut analizuje zagadnienia z zakresu filozofii umysłu z punktu widzenia rozmaitych teorii redukcjonistycznych i emergencyjnych. Mimo podkreślanej przez niego wartości heurystycznej wielu programów redukcjonistycznych, adekwatna ontologia umysłu uwzględniać musi emergentny charakter zjawisk mentalnych względem neurobiologicznego podłoża. Podkreśla on również, że filozofia umysłu uprawiana być musi zawsze w kontekście nauk empirycznych wchodzących w skład kognitywistyki. W tym miejscu warto zacytować Autora:

Filozofowie z reguły prowadzą badania „od góry” (o charakterze analitycznym, fenomenologicznym czy hermeneutycznym), skupiając się na opisie, analizie oraz interpretacji

rozmaitych form życia umysłowego. Natomiast przedstawiciele nauk empirycznych odkrywają mechanizmy ich realizacji (...). Zintegrowana ontologia umysłu uwzględnia oba te rodzaje danych oraz buduje ich niesprzeczną syntezę (R. Poczobut, Wrocław 2009, s. 507).

Ilość teorii referowanych i diskutowanych przez Poczobuta jest duża, dlatego zamiast streszczenia lepiej wskazać na podstawowe idee i koncepcje, jakie pojawiają się w *Między redukcją a emergencją*. Autor zwraca uwagę na szczególny, tj. interdyscyplinarny i multidyscyplinarny charakter kognitywistyki, w ramach której uprawiana jest filozofia umysłu. Podejście takie podyktowane jest wieloaspektowością samej problematyki podejmowanej w ramach *cognitive science*. Warto wspomnieć w tym kontekście, że prócz zwykle wymienianych dziedzin wchodzących w skład nauk poznawczych, Poczobut zwraca uwagę na konieczność uwzględnienia również nauk społecznych. Struktura umysłu (oraz pojawiające się w jej ramach treści) związana jest bowiem nie tylko z neurologicznym podłożem, ale także z relacjami, w jakie jednostka wchodzi w przestrzeni społecznej i kulturowej. Autor dyskutuje w perspektywie historycznej różne teorie emergencji (m.in. Alexandra, Sellarsa, Broada i innych) oraz przedstawia krytyczne argumenty. Robert Poczobut przedstawia również ideę emergencji psychofizycznej, która jego zdaniem powinna być uwzględniona w ontologii umysłu. Wprowadza on następnie różne modele redukcji, takie jak redukcja definicyjna, derywacyjna czy mikroredukcja. Rozważa relacje jakie zachodzą pomiędzy teoriami redukcji i teoriami emergencji. Co ciekawe, okazuje się, że relacja pomiędzy nimi nie zawsze polegać musi na wykluczaniu się. Poczobut rozważa następnie tzw. argument wielorakiej realizacji, skonstruowany przez Putnama w okresie, gdy był on zwolennikiem funkcjonalizmu komputerowego. Szczegółowo analizuje również argumentację Kima, który dochodzi do niespójnego – pod pewnymi względami dualistycznego, pod innymi zaś redukcjonistycznego – modelu umysłu. Warto zauważyć, że podtytuł monografii Poczobuta wyraźnie nawiązuje do książki Kima *Umysł w świecie fizycznym*, z którym to autorem polski filozof ostatecznie nie zgadza się w kwestii ontologii umysłu, ale ceni przeprowadzone przez niego analizy. Problematyka redukcji i emergencji diskutowana jest następnie przez Poczobuta w kontekście teorii systemów oraz naturalizmu biologicznego (m.in. Johna Searle'a), który zdaniem polskiego filozofa prowadzi w naturalny sposób do modularnej teorii umysłu. Autor wskazuje następnie na ograniczenia tego typu podejścia. W ostatnim z rozdziałów Poczobut przedstawia tzw. fundamentalne teorie umysłu, z których dokładniejszej analizie poddaje niealgorytmiczny model umysłu Rogera Penrose'a oraz teorię Davida Chalmersa.

Niewątpliwie książka Roberta Poczobuta, obok prac m.in. Józefa Bremera (*Osoba – fikcja czy rzeczywistość?* (Kraków 2008)) czy Roberta Piłata (*Doświadczenie i pojęcie* (Warszawa 2006)), jest jedną z najważniejszych polskich publikacji z zakresu filozofii umysłu i kognitywistyki, jakie ukazały się na przestrzeni ubiegłych lat. Analiza poszczególnych teorii, jakie pojawiają się w *Między redukcją a emergencją* przeprowadzona została wnikliwie i starannie. Co najważniejsze, kolejne przedstawiane teorie klarownie układają się w ciąg zmierzający do ugruntowania postulatów na temat emergentnego charakteru zjawisk mentalnych. Oczywiście zwolennik redukcjonizmu, np. eliminatywista, może nie zgadzać się z podstawowym postulatem Poczobuta. Na pewno znajdzie jednak w omawianej książce wiele wartościowych analiz i informacji, także na temat teorii redukcjonistycznych. Ponadto wydaje się, że argumenty przedstawiane w *Między redukcją a emergencją* pozwalają na odparcie zarzutu, zgodnym z którym hasło emergencji służyć ma do „zatykania dziur” tam, gdzie ze względu na naszą niewiedzę i ograniczenia poznawcze sformułować nie można jeszcze programów redukcyjnych. Warto podkreślić, że wiele z zagadnień poruszanych przez Autora nie było szeroko dyskutowanych w polskiej literaturze. Przykładowo ważną wydaje się analiza postulowanej m.in. w ramach psychologii ewolucyjnej modularnej teorii umysłu. Ze względu na szeroki kontekst uwzględniany przez Poczobuta, jego książka ma sporą wartość nie tylko dla filozofii umysłu, ale także również innych dziedzin, takich jak np. filozofia biologii.

Między redukcją a emergencją nie będzie najłatwiejszą lekturą dla osób, które wcześniej nie miały zbyt wiele styczności z filozofią umysłu i kognitywistyką. Jest to niewątpliwie cena, jaką płaci się za omówienie i krytyczną ocenę dużej liczby skomplikowanych teorii w jednym tomie. Nie jest to jednak wada, gdyż książka Poczobuta nie ma charakteru podręcznika czy wprowadzenia. Książkę polecić można nie tylko filozofom umysłu i przedstawicielom innych nauk wchodzących w korpus kognitywistyki. Ze względu na obszerne analizy metodologiczne interdyscyplinarności i multidyscyplinarności kognitywistyki, książka Roberta Poczobuta (lub przynajmniej niektóre jej rozdziały) powinna stać się lekturą filozofów nauki i metodologów. Na zakończenie chciałbym wyrazić nadzieję, że w niedługim czasie czytelnicy doczekają się jeszcze nie jednej pracy z zakresu filozofii umysłu i kognitywistyki, napisanej na tak wysokim poziomie.

Mateusz Hohol